

Julián de Ajuriaguerra a la psiquiatria infantil^{1 2}

– Alberto Lasa –

Em proposo parlar-los del Professor Julián de Ajuriaguerra, d'algunes anècdotes que va protagonitzar i d'algunes de les seves paraules, dites i escrites, tal com les recordo, o tal com han quedat als seus textos. Intentaré amb això transmetre'ls la importància, personal, que ha tingut per a mi en la meua formació i en la meua pràctica com a psiquiatre d'infants. Però, sobretot, intentaré ressaltar allò que en el seu ensenyament em sembla que constitueix un patrimoni cultural del qual tots ens podem sentir deixebles i hereus.

N'hi hauria hagut prou només amb dues de les seves obres perquè Ajuriaguerra hagués deixat la seva empremta en la història de la psiquiatria infantil.

Una, la creació, el 1958, juntament amb Lebovici i Diatkine, de la revista "La Psychiatrie de l'Enfant", on han anat apareixent al llarg de 30 anys molts dels seus treballs, consolidant-la per a molts de nosaltres com la millor revista de l'especialitat, sobretot per la seva amplitud de mires i pel seu olfacte per reunir aportacions procedents de preses de posició teòriques diferents.

En segon lloc, el seu "Manual", publicat el 1970, i repetidament reeditat des de llavors.

Però no em dedicaré a narrar-los fins a l'extenuació l'amplitud i la qualitat dels seus treballs. Entre altres coses perquè crec que ell detesta aquest tipus d'homenatge innecessari i probablement qualificaria qui així ho fes més de lloro que de deixeble.

Recentment, René Diatkine comentava, en presència d'Ajuria, que es considerava un dels seus millors deixebles

perquè cada vegada que afirmava "el meu mestre Ajuriaguerra deia que..." el mateix Ajuria li contestava "jo mai he dit això, això és el que tu penses, encara que també ho podria haver dit jo". El que Diatkine, deixeble destacat, volia transmetre'ns és que un veritable mestre és el que permet la creativitat, el creixement i la maduració espontània i independent dels seus alumnes i no el que exigeix una imitació repetitiva i una veneració devota, submissa i esterilitzant de la seva pròpia obra³.

I el mateix Ajuriaguerra va mostrar (en el seu discurs d'entrada al Collège de France) la seva original postura sobre això, en referir-se a Henri Wallon... "de qui no vaig ser deixeble, però a qui sempre he considerat com el meu mestre".

Ajuria mai no ha acceptat la idealització del saber i sempre ha conservat l'actitud del pagès que trepitja terra i desconfia del papanatisme amb què s'accepten certes modes. Crec que ell mai no ha estat dels que es deixen imposar teories per simple mimetisme camaleònic amb el saber que en cada època s'estila. Sempre ha conservat el seu estil i el seu treball de confiança indestructible en les seves conviccions. És l'obstinació pròpia del geni. O, si més no, així m'ho sembla. He al·ludit a anècdotes. Vet aquí una.

En certa ocasió, Ajuria presidia una reunió científica. Durant tota una jornada va escoltar en silenci assenyats treballs sobre un tema llavors en voga; la sobreestimulació precoç dels nadons. Tots els treballs demostraven amb gran luxe d'estadístiques i gràfiques impecables, tal com obliguen les exigències metodològiques a l'ús, els beneficis portentosos d'aquestes tècniques. A més, preconitzaven la necessitat d'importar-les urgentment al nostre país. Quan, després de

diverses hores de silenci, Ajuria va ser sol·licitat per emetre la seva opinió va dir més o menys això: "M'han semblat molt interessants totes aquestes coses que fan vostès, però jo com més els sento més em feia una sola pregunta: vostès, quan deixen dormir als nadons?... Perquè totes les mares diuen que un nadó necessita dormir molt i jo crec que tenen molta raó".

Ajuria semblava modest en parlar així, però sabia què deia. En aquella època, dictava els seus cursos magistrals al Collège de France. I allà deia: "s'ha estudiat molt el fenomen de la subestimulació i el problema de les mancances. Però encara que l'infant té 'necessitat d'estímul', una activitat caòtica pot ser tan greu com la manca d'estímul. Igualment, una sobreestimulació per ensinistrament ignora la responsabilitat del nen i les seves reaccions, frena la via al descobriment i disminueix la seva característica essencial, és a dir, la seva pròpia activitat".

Com veiem, enemic de l'ensinistrament i apassionat defensor d'afavorir i estudiar el desenvolupament espontani de les capacitats innates del nadó, esdevindrà també advocat vehement de l'espontaneïtat de les mares a la criança (sintonitzant-hi amb un altre gran independent: D. W. Winnicott).

Insistirà en la necessitat d'explorar l'ontogènesi de l'ésser humà. Fascinat pel seu tret diferencial fonamental, el de ser entre tots els éssers vius el que neix més immadur i desvalgut, s'interessarà també per les seves capacitats neurobiològiques ("equipament biològic") que ell considera innates, adjectiu que prefereix al de genètiques, i que diferenciarà acuradament de les possibilitats epigenètiques postnatales, que inclouen la potencial maduració neurobiològica depenent de la

¹ Traducció realitzada per l'Equip *eipea* de l'original en castellà.

² Versió corregida per l'autor del seu capítol del llibre: Aguirre y Guimón (ed.) *Vida y obra de Julián de Ajuriaguerra*. Ed. Aran, Madrid, 1992.

³ La missió de l'alumne és prendre la llibertat de recrear l'obra del mestre. La d'aquest, tolerar-ho.

relació de mutualitat que estableixen el nadó i l'entorn - fonamentalment matern - (i tot això és el que ell inclourà en el seu concepte de "potencial neurobiològic" que a diferència de l'"equipament" no és innat). Sempre ha afirmat les possibilitats del fràgil, però actiu, nadó humà. "El nadó humà no s'acontenta de reaccionar, actua", "L'home es fa fent-se...", "El cos troba la seva independència quan les seves reaccions arcaïques desapareixen, quan desapareix el predomini de la prehensió forçada i d'imantació de la mirada, llavors buscarà per si mateix les aferències tàctils i cenestèsiques, aquest cos serà capaç d'agafar o no agafar els seus plaers i de la capacitat per manejar la proximitat i la distància", "l'infant és un ésser immadur que porta en si mateix la seva pròpia construcció... en la seva progressió accionada per l'experiència... entre el desig, la necessitat i l'haver de fer... entre les seves pulsions i el seu deure... *es farà a si mateix*".

La mutualitat mare-nadó va despertar en l'home científic espurnejos de poeta. "En el transcurs del creuer de l'embaràs es crea una modalitat de relacions entre la mare i el nen. L'embaràs no es redueix al lloc de nidificació, la mare no és només habitacle, és alhora embolcalladora, genitora, nutricia i transmet, a través del cordó umbilical, els humors de la carn".

Des de la literatura sintonitza totalment amb ell, suposo que sense saber-ho, el mateix Gabriel García Márquez, que en una magnífica novel·la que acabarà en un altre creuer d'amor (em refereixo a "L'amor en els temps del còlera") escriu d'una maternitat apassionada: "... havia patit l'espant de si mateixa en comprovar que no sentia el menor afecte per aquell vedell de ventre que la llevadora li va mostrar en carn viva, brut de sèu i sang, i amb la panxa umbilical enrotllada al coll. Però en la soledat del palau va aprendre a conèixer-lo, *es van conèixer i va descobrir amb immens goig que els fills no es volen per ser fills, sinó per l'amistat de la criança...*".

L'aventura científica d'Ajuria, curiós impenitent, s'encaminarà des d'un terreny de sobres conegut per a ell i del que ja en

sabia molt, el cos neurobiològic, cap a un altre de més desconegut i compromès. Com agosarat explorador, s'endinsarà en l'aventura de la relació humana.

En el terreny de la trobada de l'ésser viu que neix més immadur i dependent, el nadó humà, amb un entorn, la mare que acaba de donar forma als processos i possibilitats maduratives marcats per allò genètic i allò determinat, però confrontats en darrer terme amb l'atzar i la sort propis de la trobada o de la no trobada relacional que marquen el destí humà.

I aquí Ajuria acceptarà les limitacions que la seva experiència li ensenya. Diu un proverbi xinès que no s'han de fer profecies, sobretot quan es tracta del futur. "El clínic ha de saber que un pronòstic, des que és emès, implica una gran responsabilitat. El nostre pronòstic no ha de ser portador ni de falsa esperança ni de desesperança destructiva".

"Només se'n pot curar un altre una vegada que un mateix ha perdut la insolència de la salut", ens deia en un dels seus missatges inoblidables. Jo m'atreveixo a parafrasejar-lo des dels seus ensenyaments. Només es pot fer ciència quan s'ha perdut la insolència de la certesa.

Ajuria és l'exemple mateix de l'empirista que ha de confrontar tot allò que es diu amb la seva pròpia experiència. Quan tota la cultura al voltant consagra certes idees, ell -com diuen que feia Sant Tomàs (i suposo que li agradaria veure's citat al costat dels sants a qui li agradava incloure en les seves cites científiques)- necessita veure per creure, i jo diria que, en el seu cas, també veure per no creure.

Així, per exemple, quan des d'Amèrica envaeix a la psiquiatria infantil europea la idea d'un aparent descobriment revolucionari, ell no dubta a mostrar el seu escepticisme: "en un gran nombre de treballs americans la introducció de la noció de 'lesió cerebral mínima' condueix a descriure hiperkinètics sense hiperkinèsia".

Com es veu en té prou amb poques paraules, virtut que pocs escollits posseeixen, per desmuntar aparatoses afirmacions. Sobretot si servien a la causa

del reduccionisme pseudocientífic. En aquest exemple, es revoltava contra el reduccionisme organicista que emobreix les posicions neurobiològiques seriosament fundades.

Però tampoc no deixava de qüestionar altres reduccionismes sociològics o historicistes. I així, per exemple, quan comenta l'obra de certs historiadors en voga (Lloyd de Mause i cols.: "The History of Childhood"), que al seu parer esbiaixaven la història de la infància, postil·la: "La seva documentació és abundant, però unilateral. No els hi falta cap document pel que sembla i sobretot pel que fa referència a maltractaments, sodomia i altres jocs sexuals, castració i assassinat d'infants... es diria que els nostres ancestres eren sàdics o pedòfils".

Un altre exemple, quan a la cultura psiquiàtrica del moment es vivien temps de desinstitucionalització, ell deia: "... el terme 'asil' amb la seva connotació antiga no ens desagrada ni ens avergonyeix".

Al meu entendre, l'obra investigadora d'Ajuria es caracteritza per la seva actitud audaç. Coneixedor dels camins ja transitats i tafaner irrefrenable de noves sensacions no ha dubtat a endinsar-se en terrenys inèdits. Incapaç d'alinear-se a la marxa sincronitzada de legions d'investigadors, sempre va preferir la posició del franc tirador que escull el seu objectiu.

En el fons, sempre ha conservat una mica de l'anarquista juvenil a qui li encantava atrevir-se a sacsejar veritats inamovibles. Sempre trontolla alguna cosa, i això afegeix el plaer de la irreverència lúdica.

A la seva vida i a la seva obra crec reconèixer una constància: la del sorneguer⁴ (no puc evitar detallar-los l'homenatge que Maria Moliner fa al terme: "... del basc 'sukarra', foc i febre: cremar una cosa superficial o lleugerament. També de 'socarro', derivat del llatí 'jocarius': bromista. S'aplica a la persona hàbil per burlar-se d'altres dissimuladament, amb paraules aparentment ingènues o serioses, i aficionat a fer-ho").

Una altra anècdota.

Després d'un curs de doctorat molt concorregut, un oient interroga Ajuria sobre matisades qüestions al voltant de les

⁴ Socarrón, a l'original.

particularitats que afecten als bessons. Les preguntes són diverses i les argumentacions denses i molt ben construïdes. Finalment, el demandant el qüestiona al voltant de les vicissituds específiques de la identitat, de la simbiosi i de l'autonomia que han de patir els bessons. Ajuria respon: "Vostè és bessó, oi?". L'interlocutor, sorprès, respon afirmativament. Ajuria epiloga lacònic: "ja em semblava que sabia vostè molt d'això..., no puc dir-li res que vostè no sàpiga".

En una altra conversa personal que vaig mantenir amb ell, li explicava jo que un col·lega, també deixeble seu, deia: "El més llest és Ajuria. Quan està amb neuròlegs els parla de psicoanàlisi, quan està amb psicoanalistes de neurologia i quan està amb tots junts de Santa Teresa de Jesús i dels místics espanyols". Ajuria va riure amb ganes i em va dir: "Té raó el seu amic. És veritat. A més no hi ha res més avorrit i fastiguejant que parlar amb la gent del que ja se sap".

I és que a Ajuria l'apassionava posar el nas en el saber aliè. Gràcies a aquesta virtut li devem un dels seus grans treballs (2), que el Comitè editorial de la Psychiatrie de L'Enfant ha jutjat digne de figurar en el número que reuneix els articles més significatius dels seus primers 30 anys d'història. Ajuriaguerra, selecciona d'entre les seves lectures citacions de curiosos personatges. Entre d'altres i per ordre alfabètic: Aristòtil i Ausonius, Berulio, Dante, Diderot, Galeno, Heroard (metge de Lluís XIII), Hipòcrates, Isidor de Sevilla, Joan Baptista de la Salle, historiadors com Le Goff, Le Roy Ladourie i la ja citada Lloyd deMause, Montaigne, Pascal, Plutarc, Rabelais, Rousseau, Sant Agustí, Sant Francesc de Sales, Sant Jerònim, Mme de Sevigne, Luis Vives, un gran iconoclasta, Voltaire i, fins i tot, textos de l'anomenada "Corporació de nodrisses" que va funcionar al París del segle XVII.

Permeteu-me dir-vos que crec que hauria de ser una tasca de lectura obligada per a qui vulgui exercir el nostre ofici. Sobretot en aquests temps en què una psiquiatria cada cop més tècnica sembla poc compatible amb la tradició cultural humanística que la Medicina sempre va tenir.

En un exercici de disciplina total, un Ajuriaguerra al cim de la seva experiència reflexiona sobre el dilema d'allò innat i d'allò adquirit, sobre la història de les fantasies que l'infant ha despertat en moralistes, fisiòlegs, historiadors i homes d'església, sobre el naixement de la tendresa i l'amor passió, sobre les mancances, els oblots i les agressions que la infància ha patit durant segles, sobre la importància de la llet materna.

Desgranant davant dels nostres ulls les seves pròpies lectures, Ajuria es mostra capaç de contagiarnos la seva diversió -lúdica- i la seva capacitat de sorprendre's davant de l'insòlit que troba en allò que a altres els resulta quotidià.

Ajuria ha dit que: "... el psiquiatre s'ocupa de les coses més simples, de les dites i fetes banals, estudia menys successos i menys casos bonics que qualsevol altre metge, però sempre és testimoni de tristes i belles històries sobre afectes desapareguts o tristeses insuperables...". Per això, no ens ha d'estranyar que consideri que un científic ha de sorprendre's en saber que la dida de Lluís XVIII va assistir a la seva nit de noces (2). Tampoc ens ha de sorprendre que hagi dedicat els seus darrers anys d'activitat a temes com ara: l'abraçada, el petó i la tendresa (5); les postures d'alletament (6); "la pell com a primera relació, del tacte a les carícies" (7). Per ell, són aquestes coses les que animen la carn. En el seu concepte de la neuropsicologia del desenvolupament de l'infans, i de l'ontogènesi del comportament humà, la trobada entre allò social, l'entorn cultural, i l'equipament neurobiològic, passen a través del vertigen de la relació maternofamiliar en una criança (paraula que ell ha revaloritzat), en què es personalitzen i encarnen els afectes.

No és Ajuriaguerra dels que confonen ciència amb certesa. Pertany a la nissaga dels audaçs, dels què sabedors de la seva ignorància estimen la incertesa i busquen sense parar una mica més de llum, una mica més de saber. Dels que no creuen en les veritats definitives i no descansen, permanentment impulsats pel dubte, permanentment lliures per qüestionar les insuficiències del nostre coneixement.

Per això, el seu ensenyament és, per a qui el vulgui seguir, alhora altament estimulant i inquietant.

Els proposo acabar amb les seves pròpies paraules: "L'estudi de l'infant permet superar l'oposició entre teories organícistes i psicogenetistes. Si volem superar les contradiccions entre allò biològic i allò psicològic o entre allò psicològic i allò sociològic, cal estudiar l'ésser humà des del seu començament".

Atès que resumeix tot el seu pensar, aquesta podria ser una divisa apropiada per als que volen practicar la psiquiatria infantil seguint el seu llinatge: "Cal estudiar l'ésser humà des del seu començament". ●

BIBLIOGRAFIA

1. J. de Ajuriaguerra. Manuel de Psychiatrie de L'Enfant. Masson, Paris 1970.
 2. J. de Ajuriaguerra. L'Enfant dans l'Histoire. Problèmes psychologiques. Psychiatr. Infant. XXII,1,1979.
 3. J. de Ajuriaguerra. Lecciones en el Collège de France, Cursos 1976-1981. Resúmenes publicados en: Bulletin de Psychologie, Tome XLIII n° 391, 1988-89.
 4. J. de Ajuriaguerra. Lecciones en los Cursos del Doctorado de la Cátedra de Psiquiatria de la Universidad del País Vasco. Curso 1983-84. (No publicado)
 5. J. de Ajuriaguerra, I. Casati. Ontogénèse du comportement de tendresse. Étude de l'embrassement a partir du pattern -tendre les bras-. Psychiatr. Infant. XXVII, 2,1985.
 6. J. de Ajuriaguerra, F. Cukier-Memeury, I. Lezine. Les postures de l'allaitement au sein chez les femmes primipares. Psychiatr. Infant. XXII, 2, 1979.
 7. J. de Ajuriaguerra. La peau comme première relation. Du toucher aux caresses. Psychiatr. Infant. XXXII, 2, 1989.
- (Només s'han consignat les obres esmentades al text).

Per a una bibliografia més àmplia i seleccionada de l'obra de J. De Ajuriaguerra, vegeu:

J. Guimón. "Presentación del Profesor Julián de Ajuriaguerra" a l'acte de nomenament com a membre d'honor de SEPYP-NA. II Congreso Nacional de la Sociedad Española de Psiquiatría y Psicoterapia del Niño y Adolescente, Bilbao 1986. Publicat a: Cuadernos de Psiquiatría y Psicoterapia Infantil no 2. 1986.

Per a una recopilació bibliogràfica de tota la seva obra, vegeu: J. M. Aguirre. Vida, obra y época de Don Julián de Ajuriaguerra Otxandiano. Tesis Doctoral (no publicada). Universidad del País Vasco, 1991.